

*'Opdat Christelijk licht en
leven worde verspreid'*

Iets uit de historie van de Surhuisterveensterheide in de 19e eeuw

Door Dirk R. Wildeboer te Buitenpost,
secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen,
tel. 0511-541920

In 1852 werd in de buurtschap Surhuisterveensterheide (nu het dorp Boelenslaan) het eerste kerkje gebouwd en op de galerij begon meester Jan van Zuilen met het onderwijs aan de hier wonende kinderen. Het gebouw aan de Boelenswei is nog aanwezig, maar wordt niet meer voor kerkdiensten gebruikt. De bijbehorende begraafplaats doet nog wel dienst. Dit artikel handelt voor het grootste deel over de geschiedenis van de beginperiode van het kerkje. Verder wordt een rondgang gemaakt over het kerkhof en zal aandacht worden besteed aan het Volksgebouw van de Heidebond, dat in 1915 werd gesloopt. In een volgende aflevering gaat het over de historie van de eerste school in de 19e eeuw op de heide.

Inleiding

Zeker zal er een tegenstelling hebben bestaan tussen de bebouwde kom van het dorp Surhuisterveen met een nette huizenrij langs de vaart en de armoedige hutten in het buitengebied op de heide, het latere dorp Boelenslaan. Hier was een wirwar van wijken, de vroegere kanalen, waardoor men het afgegraven veen vervoerde. Het latere wegenpatroon werd aangepast aan het patroon van deze wijken. Er ontstond een raamwerk van (onverharde) paden met daarbinnen een groot aantal reden. De eerste weg die werd verhard was de Boelenswei in 1840. Op de kaart van Eekhoff (1844) staat deze weg nog als "Heide-Laan" vermeld, terwijl het zuidelijk deel destijds nog de naam droeg van "Boelens-greppel". Men onderscheidde hier o.a. de Omloopster en de Bovenheide. Op de Bovenheide werd de eerste woning in 1815 gebouwd. Vrij zeker moet dat Duinoord zijn geweest, vlak bij Houtgehage, dat nog op een recente kaart staat aangegeven. Komende vanaf Surhuisterveen ziet u bij de afslag naar links in de richting van Boelenslaan aan de rechter kant van de weg het "Blauw-huis". Op deze plek woonde in de 17e eeuw Jonkheer Boelens van Eisinga. Een veenconcessie in de onmiddellijke omgeving was in eigendom verworven door een lid van de familie Boelens. Het is mogelijk dat dit genoemde Jonkheer is geweest. We kunnen wel aannemen dat het dorp Boelenslaan, de Boelenswei en de vroegere Boelens-greppel de namen hebben te danken aan het geslacht

Boelens. In de 17e eeuw leverde deze familie maar liefst drie grietmannen aan Achtkarspelen. Lange tijd vond men alleen geconcentreerde bewoning langs de Boelenswei. Rond 1960 stond hier een derde van het aantal huizen. Er was veel verspreide bebouwing. Door latere nieuwbouw ontstond er een zekere komvorming. De straatnamen dragen in een aantal gevallen nog de namen van de vroegere wijken, zoals Brandewyk, Koartewyk, Blauwe-wyk en Ritmasterswyk.

Een lange bedelbrief

Het was op 25 maart 1848 dat Ds. Hofkamp namens de kerkenraad van de Hervormde gemeente te Surhuisterveen, een brief schreef aan "de Hoog Eerwaarde Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk" te Den Haag. Het was een verzoek om subsidie te verlenen voor de bouw van een kerkje op de heide.

Deze historische brief bestond uit 6 dichtbeschreven folio-vellen en het zou te ver voeren om de tekst helemaal over te nemen. Wij moeten ons beperken tot de belangrijkste gedeelten en krijgen op deze manier een indruk hoe de situatie was op de Surhuisterveensterheide in het midden van de 19e eeuw. Dominee gaf eerst een korte beschrijving van zijn gemeente.

"Onze Hervormde gemeente bestaat volgens de laatste telling in 1845 uit 1138 inwoners. Het gebouw, waarin wij op den dag des Heeren zamen komen, is ter nauwernood ruim genoeg om 300 mensen te bevatten".

Verder werd geschreven dat door deze beperkte ruimte voor ongeveer 500 gemeentelieden, die wel in staat waren om een kerkdienst te bezoeken, geen plaats was in het kerkgebouw.

"Eene uitgebreide heidestreek behoort bij deze gemeente en het is hoofdzakelijk voor de bewoners dier gronden, dat wij ons tot U Hoog Eerwaarden wenden. Voor ongeveer veertig jaren is men begonnen op die heide hutten te bouwen, welk aantal eerst niet groot was, doch langzamerhand eene uitgebreide colonie is geworden".

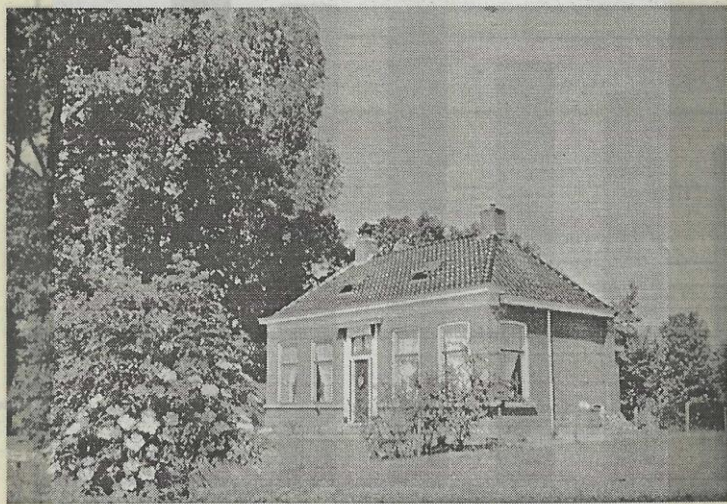
In 1848 zouden er al ongeveer 450 mensen op de heide wonen.

We krijgen vervolgens een beeld van de maatschappelijke omstandigheden van de bevolking.

"De lichamelijke ellende dier menschen is over het algemeen groot, velen kwijnden in de laatste kommervolle jaren van honger en gebrek weg en stierven in de grootste en bitterste armoede!"

Hoe erg de maatschappelijke situatie ook was, wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat Ds. Hofkamp de geestelijke toestand van de heidebewoners nog veel erger vond. Hij vervolgt dan ook:

"Drukkend zijn die behoeften, ontzettend drukkend, doch nog ellendiger hiervan zijn wij in gemoede overtuigd, is het met hun zedelijken toestand gesteld, getuige de bevolking die jaarlijks uit onze gemeente te Leeuwarden en te Groningen in de tuchthuizen wordt verpleegd. Voor een groot deel bestaan de inwoners onzer heide uit ontslagene crimineel veroordeelden, die zich dan ook gaarne van de fatsoenlijke Christenen afzonderen, om in gemeenschap onderling te wonen".

Recente opname van het "Blauwhuis" aan de Blauwhuisterweg bij de afslag naar Boelenslaan. (Foto: D.R. Wildeboer)

Nog een schepje er boven op

Ds. Hofkamp deed er nog een schepje boven op en vond kennelijk dat de heren van de Synodale Commissie daar in het verre en deftige Den Haag maar eens goed moesten weten hoe het op de heide van Surhuisterveen gesteld was. "Dat er iets doeltreffends wordt daargesteld, opdat die verregeraanden zedeloosheid eenigszins geweerd worde. Christelijk licht en leven worde verspreid, opdat die menschen, die nu rijpen voor het wisse verderf, mogen gewonnen worden voor het Koninkrijk der hemelen en het eeuwige leven. Wat zal de toekomst opleveren? Wij huiveren wanneer wij daaraan denken! De kinderen dier rampzalige ouders zien geene andere voorbeelden dan die van hunne bedorven vaders en moeders, die hen voorgaan in bedelen, stelen, hoereren en alle Goddelijke en menschelijke wetten met voeten treden!" Het hoorde bijna als een benauwde noodkreet uit de mond van de dominee, die hij op het papier zette. Ds. Hofkamp schreef ook over wat hij tijdens de huisbezoeken hoorde van de heidebevolking. "Op zijne vragen waarom zij zoo onchristelijk, ja heidensch daarenheen leefden, antwoordden sommigen: *Wij hebben geene geschikte kleederen en de menschen willen ook niet naast ons zitten in de kerk*". Anderen vertelden: "Wij willen niet naar de kerk, omdat niemand van de heide er henen gaat. Onze kinderen kunnen niet leeren, want zij moeten bedelen".

Eerdere poging mislukte

Uit de inhoud van de brief komt verder naar voren dat de voorganger van Ds. Hofkamp, t.w. Ds. van Duinen in 1844 voor het zelfde doel bij de Haagse heren had aangeklopt. Op zijn verzoek had dit college in 1846 een bedrag van f 400,- beschikbaar gesteld voor het bouwen van een eenvoudig lokaal op de heide. Met deze toezegging werd niet verder gewerkt. Misschien heeft dit te maken gehad met het feit dat Ds. van Duinen in 1847 een beroep aan nam naar Wijnjeterp. Deze predikant had echter al een begin gemaakt met het houden van kerkdiensten op de heide en deze trokken veel volk. Ds. Hofkamp had deze diensten graag verder voortgezet, maar hij stuitte op een groot probleem. Er was destijds maar één huis op de heide, die voor dit doel geschikt was. Wat was het geval? "Door de criminele procedure, die destijds aanhangig was tegen den bewoner van dat huis, die dan ook voor eenige weken, wegens diefstal door het Provinciaal Gerechtshof van Vriesland veroordeeld is tot schavotstraf en gevangenis, terwijl de huisgenoten van dien getineerde zich aan in het oog vallende ondeugden schuldig maken". Het sprak voor zich zelf dat in dit huis geen kerkdiensten konden worden gehouden. Weliswaar zou voor de toegezegde f 400,- een redelijke houten loods kunnen worden gebouwd, maar dat zou ook geen oplossing zijn, want:

"dan was het vrij zeker dat dezelve des nachts in den wintertijd werd gesloopt en tot brandhout verbruikt". Ja, waartoe kan een mens vervallen als de nood hoog is. In de brief werd daarom ook geld gevraagd voor een stenen gebouw t.w. een bedrag van ruim f 2000,-. De toestand op de heide, zoals in de brief werd weergegeven, moet nu voldoende duidelijk zijn voor de heren van de Synodale Commissie in Den Haag. Behalve de dominee zelf werd de lange bedelbrief onder tekend door de ouderlingen Barel Foppes Bijma (boer) en Wybren Tjerks Poppenga (bakker), de diakenen Klaas Oebeles Sipma (moleenaar) en Tije Johannes van der Laan (bakker). De handtekeningen van de kerkvoogden waren van Jacobus Jans

de Haan (kramer), Barel Hanzes Nieuwenhuis Sr. (boer) en Oepke Sytes Woudstra (touwslager).

Het geld kwam los

De brief uit Surhuisterveen maakte zeker indruk op de heren in Den Haag. Het advies aan de Synode was dan ook: "Hulpbetoon is in dezen aan te raden; het geldt hier de bekeering tot het Christendom van eene te midden van Christenen levende heidensche bevolking". In de brief d.d. 21 februari 1850 van de "Algemene Synodale Commissie" werd bericht dat men op een subsidie van f 2000,- kon rekenen. Met het al toegezegde bedrag van f 400,- en de eigen bijdrage van f 65,- was het financieel geen probleem meer.

In de brief van Ds. Hofkamp werd nog even nader ingegaan op dit wel zeer bescheiden bedrag van de eigen kerkelijke gemeente. Met nadruk wees hij er op: "dat onze Hervormde gemeente en vooral de Surhuisterveenster heide gerangschikt kan worden en voorzeker den eersten rang bekleedt onder de noodlijdende kerken in Nederland". Ook de diaconie kon geen bijdrage leveren, want die zaten jaarlijks met een uitgaaf van f 5000,- voor het onderhoud "van de behoeftigen die geene ledematen zijn".

Resultaat

Nu kon er dus worden gebouwd. De timmerman Wietze Wietzema van Drachten nam het werk aan voor f 2470,-. In het bestek kunnen we o.a. lezen dat de kerk de vorm zou krijgen van "eene langwerpige vierkante gedaante" en dat op het dak een bescheiden koepel kwam van grenen hout. In de het gebouw, aan weerszijden van het portaal, werden één mannen- en één vrouwenbank aangebracht. Dit waren de vaste zitplaatsen en zullen ook wel de duurste zijn geweest. Verder kwamen er 16 banken met leuning voor de mannen en 16 stuks zonder leuning voor de vrouwen. De zeer eenvoudige zeskantige preekstoel werd gemaakt van vurenhout.

Inwijding

De Leeuwarder Courant deed destijds verslag van deze gebeurtenis. "De dag van 24 november 1852 was voor de bewoners van de Surhuisterveensterheide een ware feestdag. Het

nieuwe kerk- en schoolgebouw, eene stichting der Hervormde Synode, werd heden onder eene toevloed van belangstellenden ingewijd. De weleerwaarde heren K. Hofkamp, predikant te Nuis en Niebert, C.P. de Groot te Surhuisterveen en G. Kim van Drogeham, voerden achtereenvolgens het woord. Zij betuigden namens de bevolking hunne blijdschap en dankbaarheid over deze zoo heuglijke gebeurtenis voor de arme van zoovele voorregten verstoken heidebewoners. De geheele plegtigheid liep in de grootste orde af".

Rondgang over het kerkhof

Omstreeks 1985 bracht Rink van der Velde, als journalist van de Leeuwarder Courant, een bezoek aan het kerkhof en werd hierbij rondgeleid door Oebele Postma, secretaris van de begrafenisvereniging. Destijds stonden hier nog drie houten gedenktekens. Ook op andere begraafplaatsen kan men nog houten graftekens vinden. Arme mensen konden vroeger vaak niet

een steen betalen en lieten dan iets van hout maken, dat veel goedkoper was.

- Aan de bovenkant van één exemplaar van eikenhout, dat al sterk door de tand des tijds was aangetast, stond een zandloper, een engel en een vlinder afgebeeld. In 1891 is hier een zekere Iemkje Postma begraven.

In haar overlijdensakte kunnen we lezen dat zij 81 jaar is geworden en getrouwd was met de arbeider Pieter de Beer, die bij haar dood nog in leven was.

- Jille Durks Pultrum (1853-1922) heeft van zijn kinderen op de steen een korte levenbeschrijving mee gekregen: "Hier rust een dierbare vader / Aan velen wel bekend / Wat zullen wij beter wensen / Dat God genade schenkt / Hij was een man in 't leven / Van geest zeer opgeruimd / Zes kinderen heeft hij grootgebracht / Maar kwam de dood hun onverwacht / Wij mogen aan hem denken / Zoo lang het ons nog beuren mag". Volgens de registers van de burgerlijke stand zijn er negen kinderen geweest, waarvan drie zeer jong overleden. Jille Pultrum trouwde in 1876 met Aukje Dootjes.

- De grafsteen van een andere Pultrum, de kaaskoopman Durk, vermeldt alleen: "Uw licht schijnt in ons midden". Oebele Postma vertelde aan Rink van der Velde als bijzonderheid dat Durk Pultrum in een roodverfde kist ter aarde is besteld, want hij was een vurig socialist. Hij had bij zijn leven die kist al klaar staan.

- Achter de kerk is naast haar ouders begraven Jitske Spoelstra. Ze bereikte de leeftijd van 25 jaar en kwam in de zomer van 1931 op Ameland door verdrinking om het leven. Jitske was getrouwd met ds. J.L. Adriani en ze waren destijds samen met vakantie op het eiland. Bij het zwemmen in zee werd zij onwel en verdronk daarna. Dit was althans de officiële lezing. Later bekende de predikant dat hij zijn vrouw had verdronken. Voor de arrondissementsrechtbank vertelde hij dat aan hem tijdens een hallucinatie een opdracht werd gegeven om zijn vrouw te doden. "Ik wilde het zelf niet, maar ik werd er toe gedwongen". De dominee werd van alle rechtsvervolgning ontslagen en in opdracht van de rechter in een psychiatrische inrichting geplaatst. Ouderen in Boelenslaan zullen zich dit drama nog wel kunnen herinneren.

Volksgebouw

Op 16 juni 1898 meldde de Leeuwarder Courant dat er plannen waren voor het stichten van een eigen gebouw voor de arbeiders op de heide van Surhuisterveen. Men stelde een commissie in om een en ander van de grond te krijgen. Voorzitter van de commissie was de bekende mr. Pieter Jelles Troelstra, de socialistische voorman in die dagen en leider van de S.D.A.P. In zijn gedenkschriften schreef Troelstra later hierover, waarbij hij met de volgende zin begon: "In een vergadering met de arme arbeiders van de Surhuisterveensterheide, in een nauwe schuur onder hondeweer gehouden, werd in februari 1898 een Heidebond opgericht".

Verder noemde hij de namen van de andere commissieleden, waaronder M. Ettema, R. Landheer en H. Smedes te Surhuisterveen en Ds. Kylstra te Rottevalle. Voor het stichten van een "gebouw op de heide" was uiteraard geld nodig en door de inhoud van de brief die aan diverse vermogende lieden werd gestuurd om een bijdrage te geven, komen we iets te weten hoe in 1898 de levensomstandigheden hier waren. De commissie vroeg om "hulp voor tal van medeburgers, die in droeve omstandigheden leven" en verder werd de situatie als volgt beschreven: "In het oosten van de provincie Friesland, op de heide die zich ten noorden van Drachten uren ver naar den kant van Groningen uitstrekt, wonen hier dichter opeen, dáár meer verstrooid, honderden gezinnen in ellendige hutten van zooden en aarde. Elke hut heeft één, hoogstens twee kamers of hollen, elk hol één zeer klein venster; stroo en lompen dienen voor bed, de rook van het vuur vult de ruimte binnen. De beesten, het varken of de geit deelen

het verblijf met de menschen. De man trekt daar in de lente, zomer en herfst naar de venen en kleistreken en verdient daar een ellendig loon. Het stukje grond dat bij zijn hut behoort, ontgint hij zoo goed als het gaat. De slechte, niet voldoende bemeste grond brengt hem zeer, zeer weinig op".

Feestelijke opening

Het lijkt er op dat de "circulaire" (een deftig woord voor bedelbrief) indruk maakte en de aangeschreven personen snel met geld over de brug kwamen. Vijf maanden later was het al zover dat het volksgebouw feestelijk kon worden geopend. Het gebouw stond op de zuidelijke hoek tussen de Boelenswei en de Buorren, nog juist op het dorpsgebied van Houtgehage. Er konden meer dan honderd mensen in dit gebouw en het was vergaderruimte voor de Heidebond, repetitieruimte voor het muziekkorps (dirigent Jouke Spoelstra uit Rottevalle) op zondagmorgen. Verder vonden er toneeluitvoeringen plaats, werd er zondagsschool gehouden op zondagmiddag en zetelde er de bibliotheek. Domela Nieuwenhuis, die wel "ús verlosser" werd genoemd, sprak in 1910/11 voor het laatst in het gebouw. Surhuisterveensterheide was een SDAP-bolwerk in die jaren. Tot de sloop in 1915 is het volksgebouw steeds alcoholvrij geweest. In dat jaar bouwde Durk Pultrum op de driesprong in Houtgehage een café, waarin ook toneel kon worden gespeeld. De exploitatie was nu niet meer rendabel. Bij de opening van het Volksgebouw in 1898 werd een foto van het aanwezige gezelschap gemaakt, dat bij het gebouw poseerde.

De afgebeelde personen op bij dit artikel geplaatste foto zijn niet te herkennen, maar volgens de heer Meent van der Sluis te Assen (in 2000 overleden) staan onder meer de volgende personen er op:

Anne Bos (1853 - 1904), die een spitkeet bewoonde op "Kostverloren" aan de Trije Roeden. Jacob Bos met zijn oom Anne Bos. Sybrand Rijpma en Huibert de Jong, respectievelijk boven- en ondermeester van de plaatselijke school, Andries van der Wijk, geb. 1862 met zijn vrouw Sjoukje van der Ploeg, geb. 1859. Marten Ettema, woonachtig aan de Michielsreed en Rinze Landheer, van beroep koude smid en klokkenmaker, die woonde aan de Spekloane. Oeds Steensma (1871 - 1930) boer en vervener aan de Heideloane op de Omloopsterheide. Verder staan op de foto: Louwke Stienstra, dochter van Tjerk Stienstra, schoenmaker en klokkenluider, voorts Luitzen van der Heide en Durk van der Wijk. In de deuropening staan: Pieter Jelles Troelstra, Herman Gorter en J.G. Jansonius. De beide laatsten waren respectievelijk secretaris en penningmeester van de commissie.

Bronnen:

- archief Stichting Oud-Achtcarspelen
- Nieuwsblad van het Noorden

Dit was een publicatie van de Stichting Oud-Achtcarspelen.

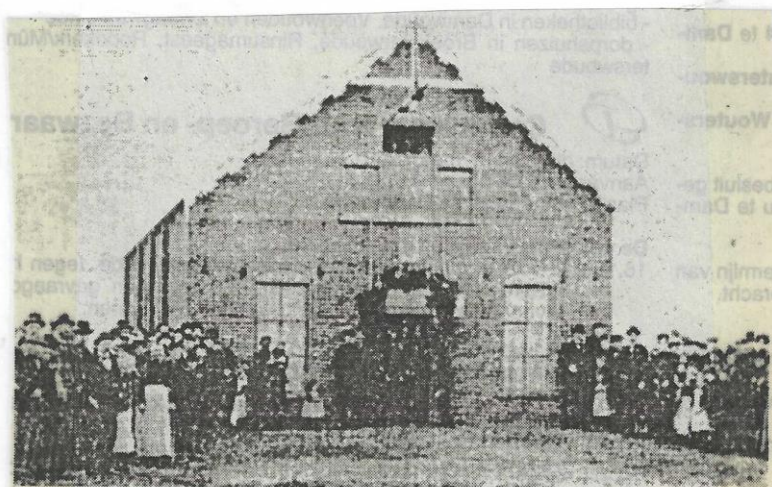
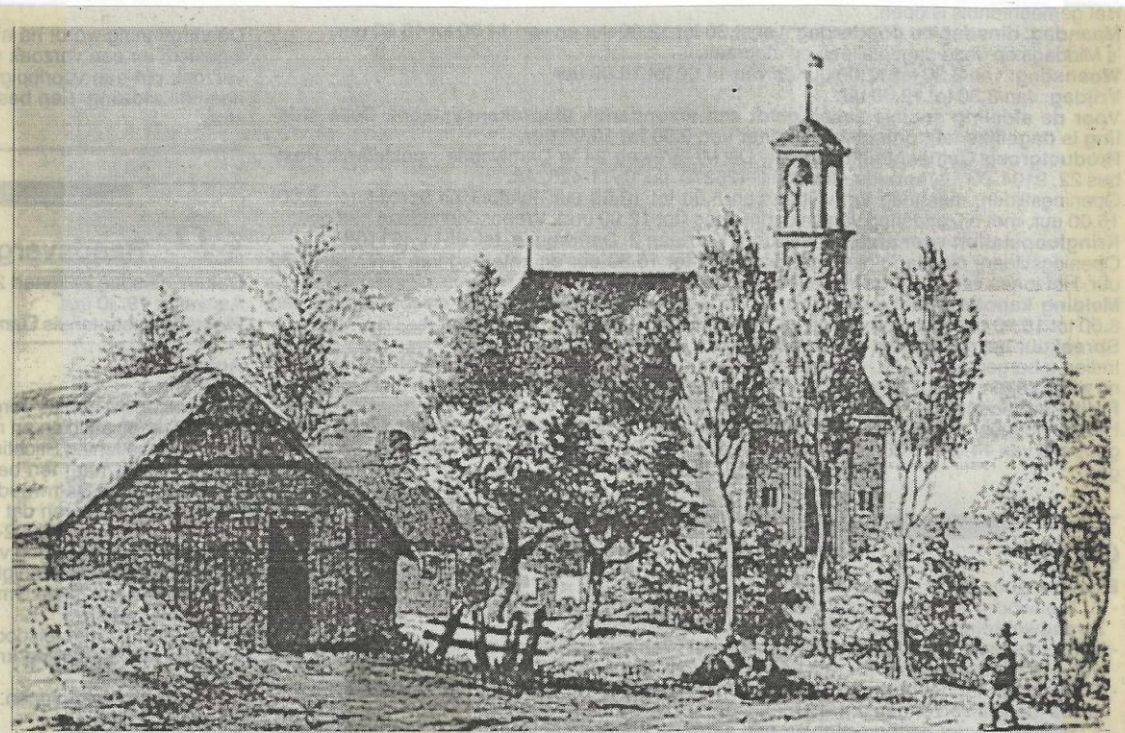
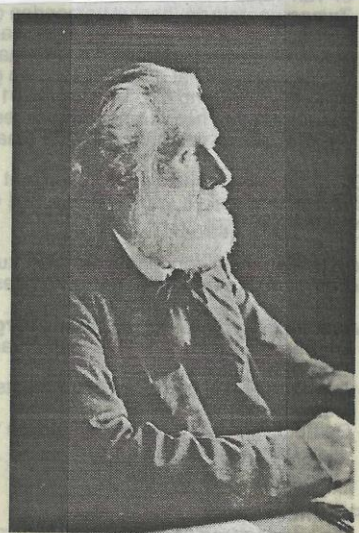

Foto van het Volksgebouw op de heide (afgebroken in 1915).

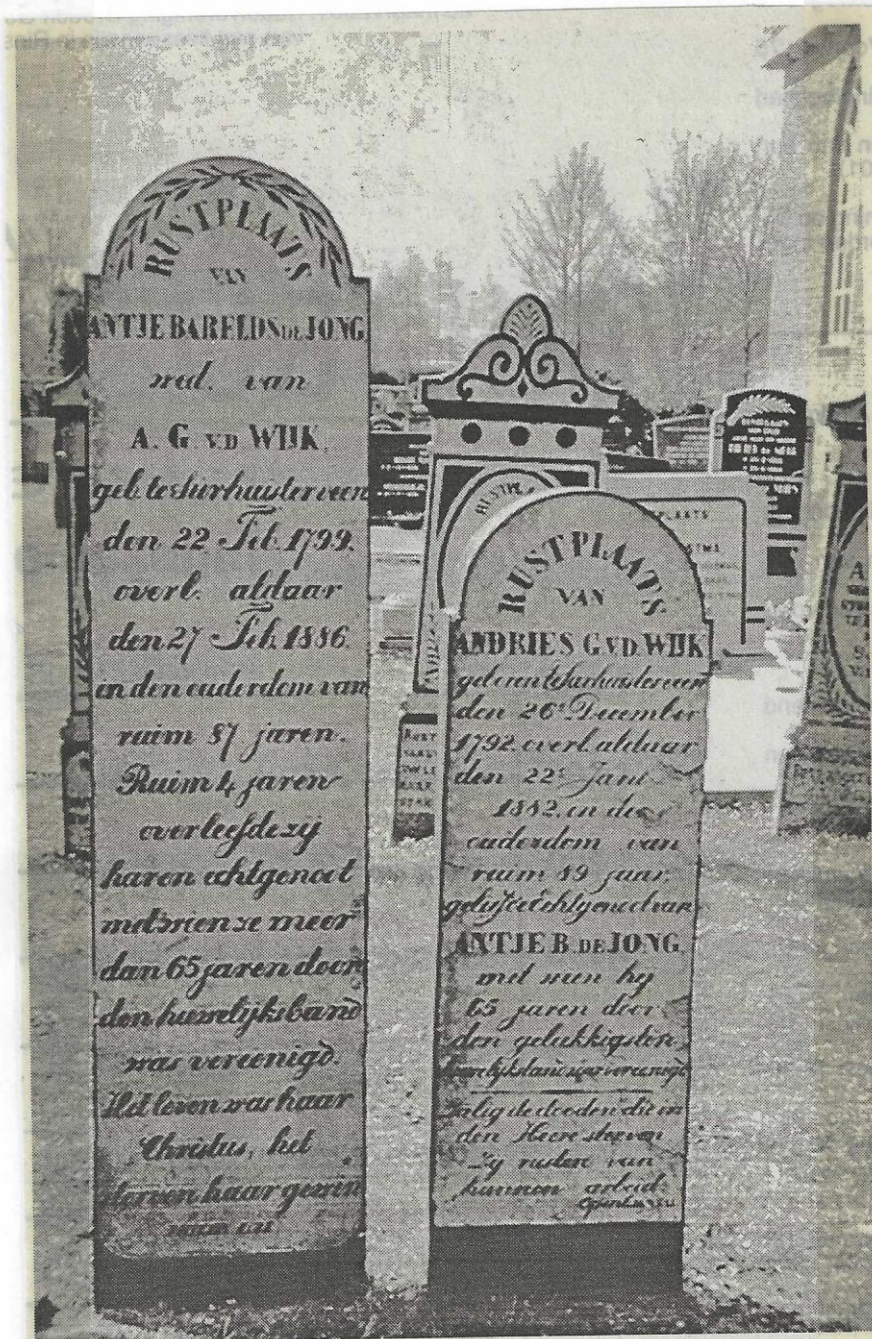
Tekening van het eerste kerkje op de Surhuisterveensterheide (Douwe Hansma, 1857).

Domela Nieuwenhuis op latere leeftijd.

Steen op het graf van Joost van der Tuin (1856-1928) te Boelenslaan. Zijn ouders waren Hendrik Joostens van der Tuin en Tietje Andries van der Wijk. Antje Pitstra was zijn echtgenote. ("Hij ontsliep in de volle zekerheid des geloofs").
(Foto: D.R. Wildeboer)

Grafstenen Andries Geerts van der Wijk (1792-1882) en zijn vrouw Antje Barelts de Jong. Ze zijn 65 jaar getrouwd geweest. Van der Wijk was eigenaar van land aan de Boelenslaan en schonk het nodige bouwterrein voor de bouw van het kerkje aan de kerkvoogdij, waarin hij zitting had. (Foto: D.R. Wildeboer)